

David Abulafia, *The Great Sea. A Human History of the Mediterranean*, Allen Lane, New York–London 2011, ss. 666

Historia Morza Śródziemnego oraz krajów, które je otaczała, cieszyła się od lat wyjątkowym zainteresowaniem badaczy na całym świecie. Morze Śródziemne to przecież nie tylko spuścizna kulturowa Homera, Platona, Wergiliusza i Cycerona oraz wielka historia starożytnych Greków i Rzymian wokół *Mare Nostrum*, lecz także dziesiątki historii poszczególnych państw i kultur, powstałych w wyniku załamania się jedności politycznej świata rzymskiego. Niezamienione na „jezioro bizantyńskie” czy „jezioro muzułmańskie” przez wiele setek lat stało się miejscem powstania, rozwoju i upadku rozmaitych państwowości śródziemnomorskich, które wpłynęły na kształt historii, kultury i religii dużej części ówczesnego świata. Większość osiągnięć cywilizacyjnych, takich jak prawo, sztuka i architektura, dalej religie czy choćby *lingua franca* – mieszanina języków: greckiego, włoskiego, arabskiego i tureckiego, miały swe źródła w rejonie śródziemnomorskim. W czasach nowożytnych Morze Śródziemne było jednakże miejscem gwałtownych starć i śmiertelnych zmagani militarnych zarówno o podłoże polityczne, jak i ideowym oraz religijnym. Równocześnie było kolebką nieprzemijających osiągnięć kulturalnych i obszarem ważnych inicjatyw pokojowych.

Historiografia światowa doczekała się wielu opracowań dotyczących dziejów Morza Śródziemnego, wśród których można wymienić choćby następujące publikacje:

F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris 1949, a z ostatnich:

J. Pryor, *Geography, Technology and War: Studies in the Maritime History of the Mediterranean 649–1571*, Cambridge 1988.

J. Carpentier, F. Lebrun, *Histoire de la Méditerranée*, Paris 1998.

P. Horden, N. Purcell, *The Corrupting Sea: a Study of Mediterranean History*, Oxford 2000.

A. Cowan, *Mediterranean Urban Culture 1400–1700*, Exeter 2000.

The Mediterranean in History, red. D. Abulafia, London–New York 2003.

W. Harris, *Rethinking the Mediterranean*, Oxford 2005.

S. Guarracino, *Mediterraneo. Immagini, storie e teorie da Omero a Braudel*, Milano 2007.

A. Husain, K. Fleming, *A Faithful Sea. The Religious Cultures of the Mediterranean, 1200–1700*, Oxford 2007.

Z wymienionych tytułów w Polsce została wydana jedynie książka F. Braudela: *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II* (Gdańsk 1976). Na

język polski została również przetłumaczona druga praca tego autora – *Morze Śródziemne. Przestrzeń i historia, ludzie i dziedzictwo* (Warszawa 1994), a także opublikowana wspólnie z F. Coarellim i M. Aymardem, *Morze Śródziemne. Region i jego dzieje* (Gdańsk 1982). W 2003 roku Zakład Narodowy im. Ossolińskich (Wrocław–Warszawa–Kraków) wydał także *Historię świata śródziemnomorskiego* pod redakcją J. Carpentiera i F. Lebruna. Wspomniane prace bądź dotyczyły jedynie XVI wieku, bądź omawiały wybrane zagadnienia z zakresu historii i kultury Morza Śródziemnego od czasów antycznych po XX wiek, nie będąc *de facto* pełnymi syntezami jego dziejów.

Nowością na rynku wydawniczym stała się opublikowana w 2011 roku przez Penguin Books w Londynie i Oxford University Press w Nowym Jorku obszerna praca prof. Davida Abulafii *The Great Sea. A Human History of the Mediterranean*. Reklamowane jako dzieło polemiczne w stosunku do tez zawartych w pracach o historii basenu śródziemnomorskiego w XVI wieku autorstwa Fernanda Braudela stało się w 2011 roku bestsellerem w Wielkiej Brytanii, uzyskując doskonałe recenzje publicystów. Autor tego dzieła gros swych prac naukowych poświęcił dziejom krajów śródziemnomorskich, zwłaszcza Włochom i Hiszpanii, w okresie średniowiecza i renesansu. Profesor David Abulafia od 1974 roku jest członkiem Gonville and Caius College Uniwersytetu w Cambridge, od 2000 roku pracuje tam na stanowisku Professor of Mediterranean History, a w latach 2003–2005 pełnił funkcję dziekana History Faculty. Jest członkiem British Academy oraz Academia Europaea. Spod jego pióra wyszły m.in. takie dzieła, jak: *Italy, Sicily and the Mediterranean 1100–1500* (1987), *Frederick II. A Medieval Emperor* (1988), *Commerce and Conquest in the Mediterranean 1100–1500* (10 wydań od 1993 roku), *The Western Mediterranean Kingdoms 1200–1500. The Struggle for Dominion* (1997), *Mediterranean Encounters, Economic, Religious, Political 1100–1500* (2000), *The Mediterranean in History* (2003, tłumaczone na sześć języków) oraz *Mediterraneum. Splendour of the Medieval Mediterranean 13th–15th Centuries* (2004). Uwzględniając liczbę opublikowanych przez niego książek i rozpraw, które były wielokrotnie wznawiane i tłumaczone na kilka języków europejskich, oraz udział w wielu znaczących konferencjach międzynarodowych, trzeba przyjąć, że prof. David Abulafia jest jednym z najbardziej cenionych i znanych na świecie badaczy i popularyzatorów wiedzy na temat dziejów regionu śródziemnomorskiego w okresie średniowiecza i epoki nowożytnej.

Omawiana monografia pióra prof. Davida Abulafii składa się ze wstępu, wprowadzenia, pięciu zasadniczych rozdziałów, zakończenia, wskazówek bibliograficznych oraz przypisów. Autor podzielił historię Morza Śródziemnego na pięć wyróżnionych przez siebie subiektywnie epok. W ich ramach zostały opisane poszczególne okresy w podziale chronologicznym, choć często kolejne podrozdziały dotyczą tego samego okresu, ale innych części Śródziemnomorza.

We wprowadzeniu (s. 12–19) autor poruszył m.in. kwestię różnych wersji nazw morza, przedstawił sposoby opisywania dziejów śródziemnomorskich przez niektórych ze swoich poprzedników, a także scharakteryzował jego cechy fizyczno-geograficzne.

Część pierwsza (s. 20–72), *The first Mediterranean* – 22000 do 1000 p.n.e., obejmuje następujące podrozdziały: izolacja i wyspiarstwo – społeczności wyspiarskie przed metalem, 22000–3000 p.n.e.; epoka miedzi i brązu, 3000–1500 p.n.e.; kupcy i bohaterowie, 1500–1250 p.n.e.; Ludy Morza i Ludy Ziemi, 1250–1100 p.n.e.

Część druga (s. 73–231), *The second Mediterranean* 100 p.n.e.–600 n.e., zawiera podrozdziały: handlarze purpurą, 1000–700 p.n.e.; spadkobiercy Odyseusza, 800–550 p.n.e. (dot. gł. świata greckiego); triumf Tyrrenejczyków, 800–400 p.n.e. (gł. świat italski); ku ogrodowi Hesperyd, 1000–400 p.n.e. (świat iberyjski); talasokracje, 550–400 p.n.e.; Latarnia Morska Śródziemnomorza, 350–100 p.n.e.; „Kartagina musi zostać zniszczona”, 400–146 p.n.e.; „Nasze Morze”, 146 p.n.e.–150 n.e.; stare i nowe wiary, 1–450 n.e.; dezintegracja, 400–600.

Część trzecia (s. 232–345), *The third Mediterranean* 600–1350 z podrozdziałami: śródziemnomorskie szlaki, 600–900; przekształcając granice między chrześcijaństwem a islamem, 900–1050; wielka zmiana morska, 1000–1100; „zysk, który Bóg da”, 1100–1200; drogi przez morze, 1160–1185; upadek i powstanie imperiów, 1130–1260; kupcy, najemnicy i misjonarze, 1220–1300; Serrata – zamknięcie, 1291–1350.

Część czwarta (s. 346–498), *The fourth Mediterranean* 1350–1850, obejmuje: prawie rzymscy cesarze, 1350–1480; przekształcenia na Zachodzie, 1391–1500; Ligi Święte i nieświęte przymierza, 1500–1550; Akdeniz Śródziemnomorza, 1571–1650; diaspory w rozpacz, 1560–1700; zachęta dla innych, 1650–1780; spojrzenie przez rosyjski pryzmat, 1760–1805; dejowie, bejowie i baszowie, 1800–1830.

Część piąta (s. 499–584), *The fifth Mediterranean* 1830–2010, obejmuje: kiedykolwiek para się spotka, 1830–1900; Grecy i „pod”-Grecy, 1830–1920; osmańskie przejście, 1900–1918; bajka o czterech i pół miastach, 1900–1950; *Mare Nostrum* znowu, 1918–1945; rozdrobnione Śródziemnomorze, 1945–1990; ostatnie Śródziemnomorze 1950–2000.

Publikację zamyka zakończenie *Crossing the Sea* (s. 585–592), w którym David Abulafia podkreślił, że wedle F. Braudela to warunki naturalne morza wpływały na wspólne cechy ludzkiej działalności wokół morza. Autor recenzowanej pracy zwrócił uwagę raczej na jego różnorodność, ciągle wpływy i zmiany, którym podlegało. Na końcu książki znajduje się krótki rozdział *Further Reading* (s. 593–595), zawierający podstawowe informacje o olbrzymiej bibliografii dotyczącej dziejów Morza Śródziemnego oraz *Notes* (s. 595–666) – 1788 przypisów.

Autor omawianej pracy we wstępie zaznacza, że w przeciwieństwie do Fernanda Braudela skupił się na samym morzu, jego wybrzeżach, wyspach i portach, a nie na dziejach krajów z nim sąsiadujących. Założył też, że szczególnie interesują go te części basenu śródziemnomorskiego oraz te okresy w jego dziejach, które charakteryzowała jedność i integracja. Co warto podkreślić, w przeciwieństwie do wielu syntez historycznych (nazwanych przez niego „piramidalnymi”) Abulafia starał się poświęcić taką samą ilość miejsca poszczególnym wiekom, zwłaszcza od okresu antycznego po czasy współczesne. W ramach podrozdziałów skupił się na omówieniu zjawisk w tych miastach i regionach, które uznał za najbardziej charakterystyczne

dla kolejnych epok historycznych, a także na procesach obejmujących całość lub większość basenu śródziemnomorskiego.

W opinii Davida Abulafii Morze Śródziemne było wyjątkowo aktywnym centrum kontaktów między różnymi społeczeństwami już od ok. 22000 p.n.e. aż po 2010 rok. Od epoki człowieka neandertalskiego po ostatni kryzys gospodarczy w Grecji było miejscem przenikania się różnych wyznań i cywilizacji rozkwitłych na jego wybrzeżach. Autor w ciekawej narracji – co podkreślają też zagraniczni recenzenci tej książki – przedstawił na przykładzie Morza Śródziemnego wpływ geografii na rozwój cywilizacji. Miał też wątpliwości metodologiczne, ponieważ już na wstępie zadał pytanie o to, jak pisać historię morza. Położył nacisk na sieci handlowe, a więc na rolę portów, wysp, a obok tego na migracje kupców, podróżników, wojowników. Opisał wielkie szlaki żeglugi, m.in. z zachodu na wschód oraz z północnej Afryki do Italii, które w starożytności były powodem rywalizacji Rzymu z Kartaginą, w średniowieczu zakonu joannitów z Turcją, w późniejszym okresie – miejscem walk państw chrześcijańskich z islamem. W recenzowanej pracy trafiają się też opinie kontrowersyjne, do których można zaliczyć zdanie, że Kawalerowie Maltańscy oraz Kawalerowie św. Stefana byli piratami nękającymi zachodnią część basenu Morza Śródziemnego.

W każdej z pięciu części centralną postacią jest kupiec. Zaangażowany w proces wymiany handlowej towarów szczególnie poszukiwanych, jak: zboże, sól, metale szlachetne, przywożący artykuły spożywcze, ale także przenoszący idee, religie oraz walczący z zagrożeniami na morzu. Abulafia popiera swe wywody przykładami kupców fenickich wiozących purpurowe barwniki, kupców z Walencji, Wenecji, Genui, nie pomija też roli ludności żydowskiej. Podaje przykłady rozwoju portu w Aleksandrii czy włoskiego miasta Amalfi, które na okres około 200 lat zdominowało żeglugę w basenie Morza Śródziemnego. Przewodnictwo w niej powodowało jednak zakusy do przejścia panowania nad Morzem Śródziemnym oraz rywalizację różnych narodów i imperiów, na co Autor wskazuje, opisując m.in. okoliczności bitew pod Lepanto (1571), Navarino (1827), Salonikami (1917) oraz pod Smyrną (1922).

Abulafia nie pomija wydarzeń ze świata antycznego, któremu poświęcił tyle samo miejsca, ile następnym epokom. Zajmując się Odyseją, twierdzi, że wiele miejsc wymienionych przez Homera zostało zidentyfikowanych na wodach Morza Śródziemnego. Autor nie potraktował jednakowo wszystkich regionów śródziemnomorskich, jedne problemy uwypuklił kosztem innych. Przykładowo, „Pierwsze Śródziemnomorze” obejmowało w zasadzie tylko jego wschodnią część. Niejednokrotnie, jeśli widzi tego uzasadnione powody, wraca do wcześniejszej historii regionu, aby wyjaśnić jego większą rolę w późniejszym okresie. Tak np. postępuje w wypadku Korsyki. W centrum jego zainteresowania jest niewątpliwie Sycylia, odgrywająca priorytetową rolę w basenie śródziemnomorskim aż do XVIII wieku. Wspomina o ośrodkach handlowych na Sycylii, po których pozostały jedynie wspomnienia (Motia i Marsala). Podkreśla wpływ, jaki na bieg wypadków w regionie śródziemnomorskim mieli Arabowie, którzy po zajęciu Sycylii w IX wieku pozostawili na niej nie tylko ślady swej religii – meczety, lecz także zwyczaje, osiągnięcia naukowe oraz m.in. zapach jaśminu i lody.

Zdaniem prof. Davida Abulafii o rozwoju poszczególnych regionów Śródziemnomorza decydowało nie bierne poddanie się losowi, lecz ludzkie czyny, wydarzenia polityczne oraz aktywność ekonomiczna. Jest to podejście odmienne od założeń Fernanda Braudela, który przyjmował jako podstawę zachowań ludzi regionu śródziemnomorskiego siły fizyczne, geologię, wiatry, prądy, klimat czy krajobraz.

Opublikowana przez Abulafię książka opisuje imponująco szeroki okres od 22 tysięcy lat przed narodzeniem Chrystusa aż do czasów współczesnych, tj. 2010 roku. Należy jednak zwrócić uwagę, że autor dokonał daleko idącej subiektywnej selekcji opisywanych zjawisk, wydarzeń i podawanych faktów. Stosunkowo dużo miejsca poświęcił historii Półwyspu Iberyjskiego, zwłaszcza takim miastom, jak Barcelona i Walencja, choć nie ukazał roli piratów katalońskich grasujących na morzu w XV i XVI wieku. Może budzić pewne wątpliwości położenie nacisku na znaczenie Wenecji i Genui między X a XII wiekiem, przy równocześnie mniejszym zainteresowaniu nimi w XIII–XV wieku. Niewiele uwagi Autor poświęcił też roli, jaką ich obywatele (kupcy, żeglarze) odegrali w handlu śródziemnomorskim. Spośród innych istotnych problemów i wydarzeń pominiętych w książce można wskazać brak omówienia historii państwa Franków od V do VIII wieku, najazdu Longobardów na Półwysep Apeniński, utworzenia Państwa Kościelnego, rozpadu Imperium Karolingów w 843 roku, pozycji Cypru w XII–XIII wieku, zainteresowania Królestwa Angielskiego handlem i żeglugą na Morzu Śródziemnym w końcu XV i XVI wieku. Niemal całkowicie zostały też pominięte skutki, w tym ekonomiczne i polityczne, IV wyprawy krzyżowej. Autor podkreślił natomiast znaczenie i pozycję kupców, podróżników i polityków żydowskich w basenie Morza Śródziemnego. Do zalet omawianej książki należy zaliczyć zwrócenie większej, niż to dotychczas czyniono, uwagi na dzieje i rolę krajów północnej Afryki w późnym średniowieczu oraz w czasach nowożytnych.

Omawianą pracę, *The Great Sea. A Human History of the Mediterranean*, New York–London 2011 (ss. 666), mimo subiektywnego potraktowania niektórych wydarzeń i faktów zaistniałych w dziejach w basenie Morza Śródziemnego, można uznać za ważne wydarzenie naukowe. Po raz pierwszy w historiografii światowej otrzymaliśmy opracowanie całości dziejów Morza Śródziemnego, które przybliży i pogłębia wiedzę czytelnika o działalności ludzi w tym regionie. Nikt dotychczas nie podjął tak ogromnego wyzwania zakończonego pozytywnym rezultatem. Książka prof. Davida Abulafii będzie służyć nie tylko badaczom Śródziemnomorza jako źródło przebogatej informacji, studentom wyższych uczelni, pogłębiającym wiedzę z zakresu dziejów śródziemnomorskich jako nowoczesny podręcznik, lecz także tym, których interesują fascynujące dzieje tego regionu.

Danuta Quirini-Popławska, Rafał Quirini-Popławski